

AMVROSIJ ZHDAHА'S WATERCOLOR PAINTING AS SONGS

*Valentyna Davydenko*¹

ПІСЕННІ АКВАРЕЛІ АМВРОСІЯ ЖДАХИ

Валентина Давиденко

На початку минулого століття, коли поштова листівка переживала свою золоту епоху і була представлена переважно видовою краєзнавчою тематикою, у Києві з'явилися акварельні листівки одеського художника Амвросія Ждаха на теми українських народних пісень. Це унікальне видання побачила світ у лейпцизькому видавництві 1911 року. Вже на Різдвяні свята кияни розкупували першу серію листівок. Вона вміщувала такі перлини українських народних пісень, як «Засвістали козаченьки», «Гей, не дивуйтесь, добрії люди», «Ой, не світи, місяченьку», «За Сибіром сонце сходить».

Прикметно, що перші дві серії листівок були миттєво розпродані, а кошти збирали на пам'ятник Т. Г. Шевченку.

Як відомо, ілюструвати народні пісні Амвросій Ждаха почав за порадою композитора Миколи Лисенка, який із юності активно займався збиранням та гармонізацією народних пісень і за життя записав їх понад тисячу. Він також використовував різні форми популяризації національного мелосу, тож саме ідею Миколи Лисенка реалізував Амвросій Ждаха, поєднавши акварельні мініатюри із нотами, що забезпечило листівкам велику популярність серед населення. Художник не лише майстерно передав характер кожної пісні, а й відтворив етнографічні зразки народного одягу, зброї, предметів побуту. Лисенко називав цю працю титанічною, бо вона вимагала глибоких знань з історії, культури, етнографії. Нині у фондах київського Музею видатних діячів української культури, до складу якого входить Музей Миколи Лисенка, зберігають серії акварельних листівок Амвросія Ждахи.

Роботу над ними художник розпочав роботу у 1893 році, а тільки через вісім років серія ілюстрацій вийшла у лейпцизькому видавництві. Загалом було видано 24 листівки з малюнками до історичних, побутових, ліричних та жартівливих пісень. Видавалися вони у Редера в Лейпцигу, оскільки в Україні від 1876 року діяв Емський указ, яким забороняли-

¹ Mykola Lysenko Museum, pit-trice@ukr.net

ся будь-які видання українською мовою. Свого часу так само у Лейпцигу побачив світ і перший Збірник українських народних пісень в обробці Лисенка. Про резонанс цієї події свідчила хоча б та обставина, що тоді вперше у поміщиків увійшло в моду співати українські народні пісні зі збірника Лисенка. А листівки Амвросія Ждаха та збірники народних пісень в обробці Миколи Лисенка потім були і в сільських хатах, і в поміщицьких покоях, значно розширивши ареал української пісні у східній і західній Україні.

Амвросій Ждаха народився 6 грудня 1855 року в Ізмаїлі. Його батько Андрій Ждаха походив з українських козаків — запорожців, мати Уляна Смаглій (її прізвище отримав від народження) родом із села Лелеківки на Київщині. Коли Ізмаїл увійшов до складу Туреччини, родина переїхала до Очакова. Малювати хлопчик почав із раннього дитинства. У сімейному середовищі панував культ мистецтва. Батько добре грав на бандурі і часто акомпанував матері, яка мала гарний голос. В домі були предмети декоративно-ужиткового мистецтва та живопис. Ще навчаючись у повітовому училищі, Амвросій відвідував недільні рисувальні класи Одеського товариства красних мистецтв. Потім працював креслярем у залізничних майстернях Одеси. Проте батьки вирішили, що син має стати військовим і 1872 року він вступив до Єлисаветградського кавалерійського училища. Юнак дуже любив коней, десятки зроблених малюнків на цю тему використав пізніше для своїх картин. Трохи згодом залишив училище і працював в Одеських залізничних майстернях. У 1872-1873 роках брав приватні уроки у відомого художника Віктора Ковальова, товариша Тараса Шевченка по Петербурзькій академії мистецтв.

З 1877 році А. Ждаха працює креслярем Одеського відділення Херсонського земського банку. Відрядження по селах губернії сприяли ознайомленню з народним побутом і фольклором. У 1883–1885 рр. в Одесі гастролювала перша українська професійна театральна трупа, яку очолювали Марко Кропивницький та Михайло Старицький. На замовлення Кропивницького Ждаха виконав ескізи українських національних костюмів та народного історичного одягу (зокрема, до п'єси Тараса Шевченка «Назар Стодоля»).

Амвросій Ждаха був у дружніх і творчих стосунках з акторами українського театру, зокрема, з Іваном Карпенком-Карим, згодом познайомився з Марком Кропивницьким, відвідував театральні вистави, а в деяких і сам брав участь.

Тож як починалася історія унікальних художніх поштівок на теми народних пісень? 1893 року Микола Лисенко виступав з хором в Одесі і тоді ж порадив художнику взятися за ілюстрування пісень у вигляді поштових листівок. Ця робота вимагала знання того, про що співав і чим жив народ. Тому Ждаха починає вивчати українські обряди, народні звичаї, повір'я. переважну більшість було взято для ілюстрування зі «Збірників українських пісень», укладених М. Лисенком, та дві пісні обробки П. Ніщинського. Інтерпретація змісту та мелодії пісні образотворчою мовою допомагала, повніше розкрити зміст народної пісні, привертала увагу до героїчного минулого.

Перша серія поштівок, як же зазначалося, вийшла аж у 1911 році. Друга серія вийшла з одинадцятьма піснями. В ілюстраціях художник ви-

користав орнаментальні прикраси, у назвах пісень — українські історичні шрифти. Ілюстрація «Ой, біда, біда чайці — небозі» викликала гостру реакцію з боку царської цензури, через виразну національну образність. У листі 31 березня 1913 р. голова товариства «Час» Лук'янов пише: «Нам бажано, аби (в серії) карток було не менше як 10, бо як часом з якою — небудь карткою трапиться певна пригода, як з карткою № 21 („Ой, біда, біда чайці — небозі“), що її не пропускає цензура в Росію — то все ж таки серія буде повненька».

До першої серії 1911 року увійшло десять пісень: «Ой не світи, місяченьку, не світи нікому»; «Гей, не дивуйте, добрії люди»; «За Сибіром сонце сходить»; «Засвіт встали козаченьки в похід з полуночі»; «Ой, запив козак, запив» (в обробці М. Лисенка); «Ой не знав козак, не знав Супрун» (в обробці П. Ніщинського); «У діброві чорна галка»; «Ой у полі, та й у Барішполі»; «Ой не гаразд козаченьки, не гаразд вчинили...»; «Стогне вітер вільний в полі...».

До другої серії увійшло одинадцять ілюстрацій: «Чорнобривець»; «Стоїть явір над водою»; «Ой, біда, біда чайці-небозі»; «Бондарівна»; «Три сестриці»; «Пасітеся, сірі воли»; «Ой на горі та й жінці жнуть»; «Ой ти, дівчино, моя ти зоре»; «Добрий вечір, зелена діброво»; «Ой у полі могила»; «При битій дорозі» (ілюстрація не до пісні, а до однойменної повісті Ф. Равіти-Гавронського).

На всіх листівках є текст: «Жертуйте на пам'ятник Т. Шевченку у Києві».

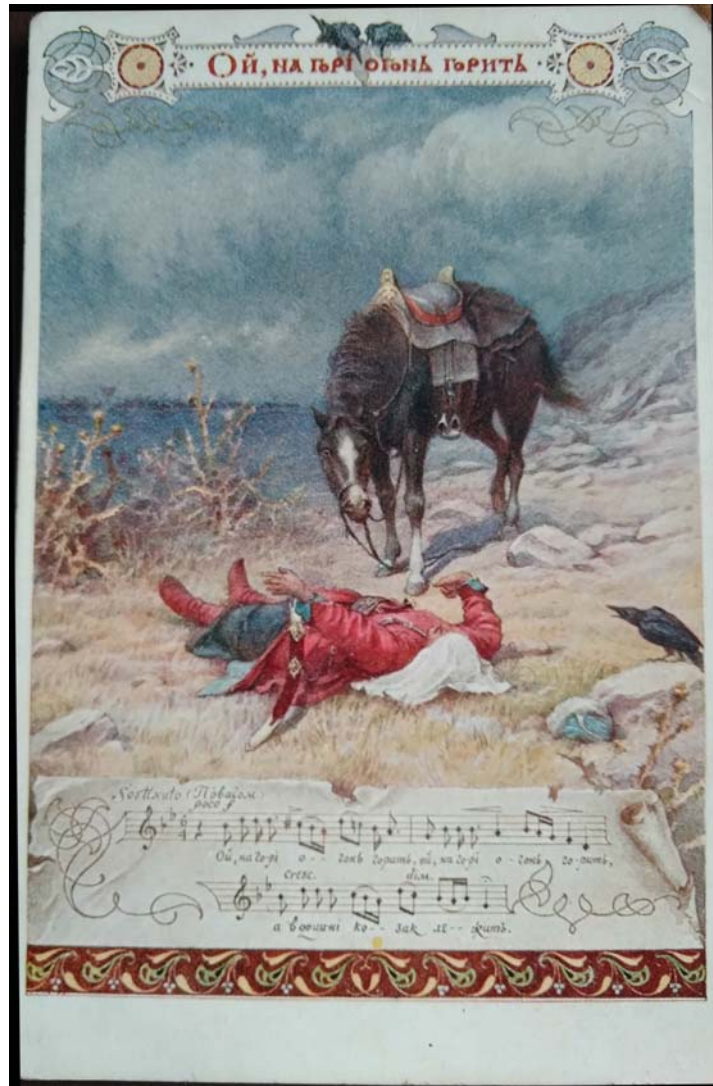
У 1914 р. були підготовлені до випуску третя і четверта серії листівок — ілюстрацій до пісень «Ой під вишнею, під черешнею», «Ой, ішли наші запорожці славні», «Розвивайся ти, дубочку», «Ой п'є Байда», «Максим козак Залізник», «Ішов милий у дорогу», «Пусти мене, мати, погуляти». Але видати друком їх не вдалося — почалася Перша світова війна.

Оригінали, передані за кордон, безслідно зникли. Можливо, вони зберігаються в приватних колекціях, якщо не загинули у полум'ї війни. Тим цінніші ті нечисленні серії, що залишилися в Україні. У 1920-х рр. частину своєї творчої спадщини А. Ждаха передав до Одеського історичного музею, інша зберігається в архіві науково-технічної бібліотеки Держбуду. Ці ілюстрації — довершений зразок інтерпретації змісту пісень засобами образотворчого мистецтва.

Художник використовує всі засоби для того, щоб підкреслити українські національні прикмети — традиційний одяг, орнамент, флору і фауну. На кожній з ілюстрацій у найменш помітних місцях автор залишив свій автограф «Амвросій Ждаха, 1893». На звороті розміщено логотипи видавництва «Час», також розроблені художником: один — піщані терези з крильцями, оббиті гілкою дуба, і поруч книга. Інший: Георгій Зміборець.

Українською та німецькою мовами зазначено автора ілюстрацій: «Артист-маляр Амвросій Ждаха».

За сто десять листівки побували в руках багатьох людей. На кількох є адреса та дата відправлення, на деяких стоять екслібриси власника. У фонді художніх поштових карток Відділу образотворчого мистецтва НБУВ є дві серії карток-репродукцій акварелей Амвросія Ждахи на теми українських народних пісень, виданих на замовлення видавництва «Час». На звороті поштівки цієї серії, на лівій половині розміщено малюнок штандарту з зображенням на ньому стилізованої великої літери «З» і запорожця-вершника із прапором на списі. «Штандарт» прикрашений також пишними орнаментами та щитом. Поштівки другої серії на звороті у лівому верхньому куті замість штандарту мають знак видавництва «Час» і позначені № 11–22.

У колекції відділу образотворчого мистецтва НБУВ із видання 1918 р. зберігається лише одна картка під № 7. На відміну від видань 1911 р. штандарт і тексти на звороті в ній надруковано не синьою, а чорною фарбою. А також відсутній текст — гасло «Жертвуйте на пам'ятник Т. Шевченкові у Києві», що міститься на поштівках 1911 та 1912 років, надрукованих у благодійному виданні на підтримку розгорнутої в той час компанії по збиранню коштів на пам'ятник Кобзареві.

Під час української революції 1917-1921 рр. Амвросій Ждаха взяв участь як гравер у конкурсі проектів-ескізів національних паперових грошей та грошових знаків, так званих розмінних марок.

З 1924-го до своєї смерті в 1927 році він викладав курс лекцій з українського декоративно-ужиткового мистецтва в Одеському політехнікумі (пізніше інституті) мистецтва, а також креслення та графіку. Художник помер 8 вересня 1927 року.

Його творчий доробок складає книжкова графіка: ілюстрації до багатьох творів, переважно українських письменників, зокрема, П. Куліша «Чорна рада» (1901), М. Комарова «Оповідання про Антона Головатого» (1901), «Слово о полку Ігоревім» (1904), етнографічного збірника «Українське весілля» (1905), Г. Квітки-Основ'яненка «Добре роби, добре й буде». Амвросій Ждаха також автор 40 узорів українських писанок; багатьох ескізів — проектів меблів, житлових інтер'єрів, журнальних обкладинок та заставок, екслібрисів, близько п'ятисот ілюстрацій сюжетів, типажів, узорчатих заставок до українського «Євангелія», а також ілюстрацій до «Кобзаря» Т. Шевченка та до українських народних пісень.

Історія ж із акварельними листівками отримала дивовижне продовження в наші часи. Зовсім недавно під штукатуркою в старому одеському будинку за адресою Затишна, 3 виявили українські фрески початку ХХ століття. Місцевий краєзнавець Дмитро Жданов повідомив, що про знахідку мешканці знали ще у 90-х роках, проте не надавали розголосу, щоб уникнути численних відвідувачів.

На фресках зображено українські етнографічні сюжети, білі хатки під солом'яною стріхою, козаків у національних строях із шаблями, зимові пейзажі. Припускають, що це - копії саме листівок авторства відомого одеського художника Амвросія Ждахи. Колекція його листівок зберігається в Одеському краєзнавчому музеї. На кожній із них слова і ноти старовинних українських пісень. «Того часу вони були популярними серед одеситів», - так прокоментували знахідку науковці Південного відділення Українського інституту Національної пам'яті.

За радянської влади від 1920-х років та до часів «хрущовської відлиги» ім'я художника не згадувалося ані в пресі, ані у спеціальній літературі, адже його творчість була надто патріотичною, українською. У середині 1970-х рр. художник Василь Касіян писав: «Художня спадщина Амвросія Ждахи, що має, безперечно, прогресивне значення, повинна посісти чільне місце в історії української дореволюційної графіки. Добру послугу зробило б нашої громадськості видавництво малюнків Амвросія Ждахи».

Про творчість Амвросія Ждахи в Україні почали писати тільки на початку 1960-х рр. А в 1995 р. відкрилися перші дві виставки з робіт, що

збереглися в приватних колекціях в Одесі: одна в приміщенні Одеської міської ради; інша — в Музеї ім. Т. Шевченка в Києві.

Нині в Музеї Миколи Лисенка, що входить до складу Музею видатних діячів української культури, підготовлено виставку листівок Амвросія Ждахи із двох перших серій, надрукованих у Лейпцигу. Виставка присвячена 110-й річниці виходу в світ цих унікальних пісенних акварелей.

м. Київ

Світлини з архіву автора